

רון קליינמן - תלמיד במכון

יכולת הכפייה על הציבור לנהוג לפני משורת הדין

לעילוי נשמת
ד"ר מיכל אברהמי – מידן הי"ד
נפטרה ביום י"ג אדר ב' תשנ"ז

1. עובדות המקרה¹

בני זוג רכשו זכויות חכירה בחלקה בישוב מסויים, מתוך כוונה לבנות שם את ביתם. לצורך הבנייה, מכרו את דירתם הקודמת, השקיעו את כל חסכונוניהם, ונטלו הלוואה שהובטחה במשכנתא. זמן קצר לפני השלמת הבנייה, למרבה הצער, נקלעו יחסיהם למשבר קשה, שהוביל לגירושיהם. משבר זה, והעדר יכולת כספית, מנעו מבני הזוג להשלים את בניית הבית. על פי הסכם הגירושין נקבע, כי בית המגורים, שהיה הנכס הכלכלי המשמעותי היחיד שבבעלותם, ישמש לרכישת דיור חליפי לאשה ולילדים. עקב המשבר המשפחתי והקשיים הכלכליים שנוצרו בעקבותיו, הפסיק הבעל לשלם את התשלום החודשי לפרעון המשכנתא. הבנק פתח בהליכי מימוש המשכנתא, ולבסוף הצליח להביא למכירת הבית, תרף התנגדות בני הזוג. הבית נמכר במחיר של \$175,000, בעוד ששווי המוערך באותה עת עפ"י הערכת שמאי היה \$230,000. לבני הזוג נגרם, אפוא, נזק כספי כבד, במיוחד לאור העובדה שתמורת המכירה של ביתם היתה מיועדת לרכישת דיור חילופי לאשה ולילדים. לא זו אף זו, לאחר שדיווח כונס הנכסים מטעם הבנק על המכירה, כמתחייב בחוק, חייב מנהל מס

1 העובדות מבוססות על מקרה אמיתי, אשר עניינו עדיין תלוי ועומד בערכאות בעת כתיבת שורות אלו. המאמר מבוסס על חוות דעת משפטית באשר לעמדת המשפט העברי, שניתנה על ידי בעניין זה. המחקר, נשוא מאמר זה, נערך בעידודה של קרן כץ במסגרת *The Mordechai & Monique Katz program at the Faculty of Law in Bar-Ilan University: A Jewish Approach to Contemporary Legal Problems*, ועל כך נתונה תודתי.

שבת את המכירה במסך בסך של כ-185,000 ש"ח. הסכום שנותר בידי בני הזוג, לאחר ניכוי החוב לבנק, הוצאות הכינוס והחוב למס שבת, הינו סך של כ-30,000\$. מצב זה מונע מבני הזוג אפשרות של רכישת הדירה החילונית, כפי שסוכם ביניהם בהסכם הגירושין.

בני הזוג פנו לרשויות מס שבת בבקשה להכיר במכירה כמכירת "דירת מגורים", הפטורה לפי החוק ממס. בין היתר טענו, כי יש לראות את דירתם ככזו, שכן בנייתה הפיזית כמעט והושלמה. בנוסף, ביקשו להפעיל בנידונם שיקולי צדק, לאור נסיבותיו המיוחדות של המקרה.

השאלה שתיבתן על ידינו הינה, האם ובאיזו מידה ניתן, עפ"י ההלכה, לכופף על רשויות מס שבת, ולמעשה על מדינת ישראל, לנהוג לפני משורת הדין?²

2. החובה לנהוג לפני משורת הדין ומקורה

כידוע, ישנם מצבים, שבהם אף על פי שמן הדין יש לאדם פטור מחיוב ממוני, הורו חכמים כי עליו לנהוג לפני משורת הדין ולשלם³. המקור להלכה זו מצוי במכילתא, שם דורש ר' אלעזר המודעי את דברי יתרו למשה (שמות יח, כ): "והודעת להם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון" -

"...ואת המעשה' - זו שורת הדין, 'אשר יעשון' - זה לפני משורת הדין".⁴

על החשיבות שמייחסים חכמים לנושא זה, ועל התומרה בה רואים הם תברה שאין בה הליכה לפני משורת הדין, ניתן לעמוד ממימרתו המפורסמת של ר' יוחנן: "לא תרבה ירושלים אלא על שדנו בה דין תורה"⁵, וכפי שנתבארו הדברים בתלמוד:

- 2 לגבי המשפט הישראלי - באופן עקרוני, לא ניתן לכפות על לפני משורת הדין. כל שיכול לעשות בית המשפט הוא רק להמליץ לבעל הדין לנהוג בדרך זו. ראה: ע"א 350/77 כיתן בע"מ נ. וייס ואח', פד"י (לג), 785, בעמ' 810; ע"א 216/80 בוואר נ. שיכון עובדים בע"מ ואח', פד"י (לח), 561, בעמ' 570-569. וראה עוד: מ. אלון (להלן, הערה 3).
- 3 על לפני משורת הדין, גידרה והיקפה, ראה עוד: מ. זילברג, כך דרבו של תלמוד, פרסומי הפקולטה למשפטים של האוניברסיטה העברית, 1961, 138-97; מ. אלון, המשפט העברי. ירושלים תשמ"ח, עמ' 148-137; הרב א' בקשי-דורון, שו"ת בנין אב, ס"י סח, "בגדר לפני משורת הדין".
- 4 מכילתא דרבי ישמעאל, פרשת יתרו, מסכתא דעמלק, פרשה ב, מהדורת הורביץ-רבין, עמ' 198; הברייתא מופיעה בשני מקומות בתלמוד הבבלי: בבא קמא ק, ע"א; בבא מציעא ל, ע"ב.
- 5 בבא מציעא, שם.

"...שהעמידו דבריהם על דין תורה ולא עבדו [=עשו] לפני משורת דין".⁶

3. סוגים שונים של לפני משורת הדין

עשייה לפני משורת הדין נזכרת בתלמוד בכמה סוגי מקרים:⁷

1. **מקרה שלפי הדין הכל חייבים, אך ליחידים מסויימים יש פטור מן החיוב בשל נסיבותיהם האישיות המיוחדות** - כאן נדרש מן היחיד שלא להשתמש ב"פטור" שיש לו כדי לפטור עצמו מן החיוב, אלא לעשות לפני משורת הדין. דוגמא לדבר ברבי חייא, שנתן חוות דעת באשר לתקינותו של מטבע שהראו לו, ונמצא שטעה. רבי חייא, בהיותו מומחה בדבר, היה פטור מן הדין מלשלם. אף על פי כן נהג לפני משורת הדין, ושילם מכיסו את ההפסד שנגרם.⁸
2. **מקרה שלפי הדין הכל פטורים** - אך ראוי ליחיד לעשות לפני משורת הדין, כשאין הדבר גורם לו לחסרון כיס.⁹
3. **מקרה שלפי הדין הכל פטורים, ואף נגרם ליחיד הפסד גדול** - ובכל זאת מוותר היחיד על הפסדו, לפני משורת הדין, ולא עוד אלא שאף משלם למי שגרמו לו את הנזק.¹⁰

המקרה מן הסוג האחרון הינו, כמובן, מרחיק לכת יותר משני קודמיו. ואמנם, יש מן המפרשים שהבינו, כי קטגוריה זו אינה מחוייבת מכוח "לפנים משורת הדין", אלא משתייכת לנורמה נעלה יותר, הבאה לידי ביטוי בפסוק "למען תלך בדרך

- 6 הרעיון, המבוטא בדברי ר' יוחנן אלו, שאין המשפט מביא תמיד לצדק מוחלט, מצא את ביטוי גם אצל חכמי המשפט הקלאסי, שאמרו בעקבות קיקרו: "שיא המשפט (או הצדק) הוא שיא העוול" (Summum ius summa injuria). דברי קיקרו אלו מזכירים את הפסוק בקהלת (ג, טז): "מקום המשפט שמה הרשע, ומקום הצדק שמה הרשע", ברם שם משמעות הדברים, ככל הנראה, שונה.
- 7 האבתנה דלהלן בין סוגי המקרים מתבססת על דברי התוספות, בבא מציעא כד, ע"ב, ד"ה לפני משורת הדין.
- 8 בבא קמא צט, ע"ב. דוגמא נוספת מסוג זה, מעשהו של רבי ישמעאל ברבי יוסי, ראה: בבא מציעא ל, ע"ב.
- 9 דוגמא למקרה מסוג זה - השבת אבדה לאחר המועד הקבוע בהלכה (י"ב חודש), שאינה גורמת למשיב הפסד ממון (בבא מציעא כד, ע"ב).
- 10 הדוגמא למקרה חריג זה הינה סיפור רבה בר בר חנן והסבלים, בבא מציעא פג, ע"א, בו נדון בהמשך.

טובים" (משלי ב, כ).¹¹

המקרה דן נראה כקרוב ביותר, הגם שאינו זהה לחלוטין, למקרים מן הסוג השלישי. שכן, אין על המדינה כל חובה מן הדין לוותר לבני הזוג על חיובם במס, ובנוסף, ויתור שכזה מצד המדינה יסב לקופת המדינה, כמובן, הפסד כספי.

4. האם ניתן לכפות על לפנים משורת הדין

שאלת הכפייה על לפנים משורת הדין שנויה כבר במחלוקת הראשונים, ומחלוקת זו מוצאת את ביטויה גם אצל הפוסקים בדורות מאוחרים יותר. המחלוקת נובעת סביב פרשנות כמה מן הסוגיות התלמודיות העוסקות במקרים בהן נהגו חכמים מיוזמתם, או פסקו לאחרים לנהוג, לפנים משורת הדין.

הגמרא¹² מספרת, כי רב יהודה היה מהלך אחר מר שמואל בשוק, ושאלו: מצא כאן ארנק, מהו הדין? וענה לו, שהארנק שלו ואינו חייב להשיבו לבעליו (שכך היא שורת הדין, כי המאבד ארנק במקום הומה ודאי התיאש מלחפש אחריו). הוסיף ושאלו רב יהודה, ומה הדין אם בא אדם ונתן בארנק סימן? והשיב לו שמואל: "חייב להחזיר". ותמחה הגמרא, כיצד אמר שחייב להחזיר, והלא בתחילה פסק שפטור מלהחזיר. ותרצה הגמרא, שמה שאמר לו "חייב להחזיר" כוונתו: לפנים משורת הדין.

מכך שנקט שמואל לשון "חייב" ביחס ללפנים משורת הדין, הסיק המרדכי¹³ כי הכוונה שחייב מן הדין, וכי ניתן לכפות על כך. המרדכי מביא ראיה לדעתו אף מסוגיא נוספת בתלמוד¹⁴. מחמת חשיבותה של סוגיא זו לנידונו נצטטה במלואה:

"רבה בר בר חנן¹⁵, תברו ליה הנהו שקולאי [=סבלים] חבינתא דחמרא. שקל לגלימייחו [כדי להפרע מהם את נזק]. אתו אמרו לרב, אמר ליה: הב להו גלימייחו. אמר ליה: דינא הכי [והרי התרשלו בעבודתם]? אמר ליה [רב]: אין, 'למען תלך בדרך טובים'¹⁶. יהיב להו גלימייחו. אמרו ליה [הסבלים לרב]: עניי אנן וטרחינן כולה יומא וכפינן ולית לן מידי. אמר ליה: זיל הב אגרייחו

11 כך סברו תוספות בבבא קמא ק, ע"א, ד"ה לפנים, ובבבא מציעא כד, ע"ב, ד"ה לפנים. אמנם מרש"י בבא מציעא פג, ע"א, ד"ה בדרך טובים, משמע כי זיהה בין "דרך טובים" ל"לפנים משורת הדין".

12 בבא מציעא כד, ע"ב.

13 מרדכי, בבא מציעא, פרק ב, סי' רנז. וראה שם, בהגהת הרמ"א, שהסיק כן מלשון "חייב".

14 בבא מציעא פג, ע"א. הציטוט עפ"י דפוס וילנא.

15 יש הגורסים: רבה בר בר חנה, ויש: רבה בר רב הונא, ראה דקדוקי סופרים.

16 משלי ב, כ.

[שכר. עבודתם]. אי"ל: דינא הכי? אמר ליה: אין, וארחות צדיקים תשמור¹⁷.

רב נשאל ביחס לפסק דינו "כך הוא הדין (במקור: "דינא הכי")?", והוא משיב בנחרצות: "אין [=כן], למען תלך בדרך טובים"¹⁸. המרדכי הבין, אפוא, שפסקו של רב, הגם שהיה מבוסס על נורמות של לפני משורת הדין, היה פסק אכיף ומחייב לכל דבר, ולא רק בגדר המלצה¹⁹. לאור האמור פסק המרדכי הלכה למעשה: "גם און כייפין למיעבד [=גם אנו כופים לעשות] לפני משורת הדין, אם היכולת ביזו לעשות", היינו: כשבעל הדין הינו בעל יכולת כלכלית (בלשון הפוסקים: "עשיר").²⁰ אמנם, בסמוך למעשה ברב יהודה ושמואל, שהובא לעיל, מובא בגמרא²¹ מעשה דומה העומד בסתירה, לכאורה, לדעת המרדכי וסיעתו. רבא היה מהלך אחרי רב נחמן בשוק ושאלו, מה דינו של מוצא ארנק במקום זה. רב נחמן השיב, כי גם אם בא ישראל ונתן סימן באבדה – הרי אלו של המוצא, "והלא עומד וצווח? – נעשה כצווח על ביתו שנפל ועל ספינתו שטבעה בים". הלכה זו קשה לשיטת המרדכי, שכן אם ידועים הבעלים, מדוע שלא יכופו את המוצא להשיב להם הארנק לפני משורת הדין? המרדכי מתרץ קושיא זו, עפ"י דברי הראב"ה: "הא דלא כייפין התם לעשות לפני משורת הדין, אפשר שהמוצא היה עני ובעל אבידה היה עשיר".²² המסקנה העולה מדברי המרדכי, וכמותו סברו גם ראשונים נוספים²³, כי ניתן

17 המשך הפסוק במשלי, שם.

18 אמנם, יש מי שלא גרס בתשובת רב את המילה "כן", אלא רק את גוף התשובה. אך דומה, שאין בכך כדי לשלול את המסקנה שמסיק המרדכי ואחרים מדברי רב, שהרי עדיין יש כאן תשובה לשאלה "האם כך הוא הדין?". וראה עוד: מ. אלון (לעיל, הערה 3), עמ' 139, הערה 265.

19 יש מקום לחלוק על ראיות המרדכי ולומר, כי כל המקרים בתלמוד נאמרו רק בחכמים ואנשים חשובים, מהם נדרשת נורמה גבוהה יותר, אך אין להסיק מכאן כי ניתן לכופו על כל אדם לנהוג לפני משורת הדין. ראה: הרב א' בקשי-דורון (לעיל, הערה 3), אות א. ואמנם, כך משמע מדברי רבנו יהונתן, שהובאו בשיטה מקובצת, ב"מ כד, ע"ב, ד"ה נעשה, שרק "אדם חשוב" מחייבים לעשות לפני משורת הדין.

20 כפי שביאר את דבריו הרמ"א בהגותו על המרדכי, שם.

21 לעיל, הערה 12.

22 דברי המרדכי הובאו להלכה ברמ"א, חו"מ רנט, ה. בדברי המרדכי הנ"ל יש להסתפק, האם לצורך הענקת "פטור" מכפייה על לפני משורת הדין די בעל הדין עליו מבקשים לכפות זאת הינו "עני", או שנדרשים שני תנאים מצטברים: בעל דין אחד "עני" ובעל הדין שכנגדו "עשיר". כן יתכן שיש בעניין זה אבחנה בין השבת אבדה, שם משיב המוצא ממון השייך לחברו, לבין מקרים אחרים, בהם נדרש בעל דין לנהוג לפני משורת הדין ולהפסיד את כספו שלו. לדיון בעניין זה ראה: שו"ת מנחת יצחק (להלן, הערה 35).

23 המרדכי שם מציינ, כי כדעתו פסקו גם ראב"ן (בבא מציעא עז, ע"ד) וראב"ה. וכך פסק גם האגודה, בבא מציעא, ס"י לד.

לכפות על עשיית לפנים משורת הדין, אך הדבר תלוי בנסיבות האישיות של בעל הדין. הכפייה תיעשה רק ביחס לבעל דין בעל יכולת כלכלית, כפי שהיה, לדעתם, במקרה של רבה בר בר חנן והסבלים, אך לא ניתן יהא לכופו בעל דין עני לנהוג לפנים משורת הדין, מקום שהדבר יגרום לו הפסד.

אך היו ראשונים שחלקו על דעה זו. הרא"ש בפסקיו²⁴ כותב על דרשת המכילתא שהובאה בגמרא במסכת בבא מציעא²⁵, ביחס ללפנים משורת הדין: "ולאו דכייפינן ליה [=ולא שכופין אותו], דאין כופין לעשות לפנים מש"ה [=משורת הדין]". דברי הרא"ש הובאו להלכה גם ע"י רבנו ירוחם²⁶. ר' יוסף קארו מביא את דברי הרא"ש בבית יוסף²⁷, ומוסיף: "ופשוט הוא בעיני".

הבית יוסף אינו מבאר, מדוע פשוט הדבר בעיניו כי לא ניתן לכפות, אך נקל לשער כי זו סברתו: אם ניתן לכופו על לפנים משורת הדין, הרי לפנינו "דין" ממש, ומה מבדיל אם כן בין שורת הדין ללפנים משורת הדין? המרדכי וסיעתו ישיבו על שאלה זו ויאמרו, כי שורת הדין נאמרה רק ביחס למי שאין לו, אך עשיר חייב לנהוג לפנים משורת הדין, וביחס אליו נחשבת נורמה זו כדין לכל דבר.²⁸

הבית יוסף תמה על דברי המרדכי, שכופין על לפנים משורת הדין, ואומר שבכל סוגיות התלמוד מהן מביא המרדכי ראיה "לא נזכר בהם כפיה". אך, כאמור, המרדכי גרס כי מלשון הסוגיות הנ"ל אכן עולה שמדובר בכפייה, כפי שבארנו. ר' יואל סירקיש (פולין, המאה ה"ז-י"ז)²⁹ חולק על הבית יוסף, ומעיד על המנהג בזמנו:

"וכן נוהגים בכל בית דין בישראל לכופו לעשיר בדבר ראוי ונכון, ואף על פי שאין הדין כך...ופוק חזי מאי עמא דבר [=וצא וראה כיצד העם נוהג]".³⁰ שתי הדעות החלוקות בנידוננו מצאו את ביטויין אף בשולחן ערוך. כך פוסק הרמ"א³¹:

"ואין בית דין יכולין לכופו ליכנס לפנים משורת הדין, אף על פי שנראה להם שהוא מן הראוי. ויש חולקים".

24 בבא מציעא, פ"ב, סי' ז.

25 לעיל, הערה 4.

26 רבנו ירוחם, מישרים, נתיב א, חלק ד, ט, ע"ב.

27 טור, חו"מ יב, ה.

28 ראה: הרב א. בקשי דורון (לעיל, הערה 3).

29 בי"ח, טור חו"מ יב, ס"ק ד, ד"ה איתא בסוף האומנים.

30 הב"ח שם מעלה, כי אולי גם הרא"ש ור' ירוחם, שכתבו שאין כופים על לפנים משורת הדין, דיברו רק במקום שאינו עשיר ואם ינהג לפנים משורת הדין ייגרם לו הפסד. הוא מוסיף, כי במקרה שלא ייגרם הפסד כספי, הרי שאי הסכמה לנהוג לפנים משורת הדין יש בה משום "מידת סדום", אך נושא זה כבר חורג מנידוננו כאן.

31 רמ"א, חו"מ יב, ב.

בעל הפתחי תשובה³² אסף מדברי האחרונים, והוכיח כי לדעת רוב האחרונים, ניתן לכפות, על מי שיש בידו יכולת, לעשות לפני משורת הדין³³. אמנם, נחלקו הדעות בין האחרונים באשר לדרך הכפייה: האם כופים בדברים בלבד, היינו: הוצאת פסק דין מתאים, או שמא אף בדרכי כפייה אחרות, כגון: ירידה לנכסים (=הוצאה לפועל), נידוי, וכד'. מסקנת הדברים היא, כי לדעת רוב הפוסקים, יכול בית הדין - בנסיבות מתאימות, ובהתאם ליכולתו של בעל הדין - לתת פסק דין, המחייב את בעל הדין לנהוג לפני משורת הדין.

5. כפייה על לפני משורת הדין כאשר בעל הדין הוא הציבור

הציבור חייב אף הוא לנהוג לפני משורת הדין, בדומה ליחיד³⁴. יתר על כן, ביחס לציבור, יש מקום רב יותר לכפייה על לפני משורת הדין מאשר לגבי היחיד, וזאת, כך עולה מדברי הפוסקים, משני נימוקים. ראשית, ניתן לטעון כי יש לתת משקל שונה להפסד כספי שייגרם ליחיד, אם נאכוף עליו לנהוג לפני משורת הדין, לעומת הפסד דומה שייגרם לקופת הציבור. לפיכך, גם מקום שייגרם הפסד כספי, עדיין יש מקום לאכוף על הציבור לנהוג לפני משורת הדין.

שיקול זה מוצאים אנו בתשובה של הרב יצחק יעקב וייס³⁵. השאלה עוסקת בקצב בבואנוס איירס, שהיה חייב לקהילה סך של יותר מ-\$1000, וסרב לשלמו. על האיטליזי הוטל עיקול, ורב הקהילה פנה בשאלה, האם רשאית הקהילה לפי ההלכה למכור את כלי האיטליזי החשובים - מקרר תשמלי ומסור תשמלי - כדי לפרוע את החוב.

הרב וייס משיב, כי אף שמעיקר הדין יכולים הקהל למכור את החפצים הנ"ל, מכל מקום ראוי שינהגו לפני משורת הדין. הוא פוסק, בהתאם לדעת רוב הפוסקים, שכופים, גם על ציבור, לנהוג לפני משורת הדין. ואמנם, הלכה זו נאמרה רק ביחס לעשיר, שיש בידו היכולת, ואילו השואל טען, כי קהילתו הינה בגדר "עניים". על כך

32 פתחי תשובה, שולחן ערוך שם, ס"ק ו.

33 בין האחרונים שציין הפתחי תשובה שם: ב"ח (לעיל, הערה 29); תומים, שולחן ערוך שם, ס"ק ד; ש"ך, חו"מ רנט, ס"ק ג; שו"ת שבות יעקב, ח"א, ס"ק סח. לדיון בפרטי הלכה זו ולמקורות נוספים, ראה: הלכה פסוקה, הוצאת מכון הרי פישל תשמ"ו, חו"מ יב, ב, ובהערות 121-134.

34 ראה: שו"ת חתם סופר, יו"ד, ס"י רלט, אות ט.

35 שו"ת מנחת יצחק, חלק ה, ס"י קכא. הרב וייס כיהן כרב הראשי של מנצ'סטר וכראש העדה החרדית בירושלים.

משיב הרב וייס, כי "זה נגד הכלל דאין עניות הציבור (צ"ל: בציבור)"³⁶. היינו, ציבור מוחזק שאינו עני, ולכן ניתן יהא לכוף עליו לנהוג לפנים משורת הדין, גם כשהדבר כרוך בהפסד כספי.

הרב וייס פוסק למעשה, כי אמנם אין לקהל לוותר על החוב המגיע להם, אך עליהם להגיע עם הקצב להסדר כדי לצאת ידי חובת לפנים משורת הדין.³⁷

גם בפסיקות בתי הדין הרבניים³⁸ מצאנו, כי ניתן לחייב גוף ציבורי לנהוג לפנים משורת הדין כלפי אדם עני. התובע, שהיה פועל נקיון במוסד חינוכי, פוטר ע"י ועד החינוך העצמאי בכפר אתא. לטענתו, הובטח לו תשלום עבור התקופה הנוספת שעבד לאחר פיטוריו. בית הדין פוסק³⁹, כי מן הדין לא ניתן לחייב את ועד החינוך - "אולם מאחר שענין שלפנינו הוא ענין עם מוסד ציבורי... וא"כ בני"ד [=ואם כן, בנידון דנן] שהתובע הזה איש עני, ועבד אצלם כאמור הרבה שנים, מן הראוי לפי דעת בני"ד, שיתנו לו כעת סך 25 ל"י למשך שנה מהיום...".

לאמור לעיל יש לצרף נימוק נוסף. מאחר שדעת הפוסקים הינה, כי ודאי ניתן לכוף על לפנים משורת הדין בדברים, דומה שכפייה כזו תספיק כדי לחייב את הציבור לנהוג בדרך זו. כך עולה מפסק דין שניתן ע"י בית הדין הרבני האזורי⁴⁰. בית הדין קובע שם, כי משרד הבטחון חייב להציג מסמכים שונים המצויים בידו, והנוגעים לבירור בענייני אישות שבין הבעל לאשה, וכי אין על כך טענת חסיון. בית הדין מצייין⁴¹:

"שאף על פי שהחיוב אינו לפי הדין, אלא רק לפנים משורת הדין, כופין את הציבור על כך. כי הציבור כמו היחיד, ואולי עוד יותר, חייב ללכת בדרך הטוב והישר, ולא להעמיד דינו על הדין".⁴²

36 לא ידוע לנו, מהו מקורו המדויק של "כלל" זה, ש"אין עניות בציבור". אמנם, נראה שיש כאן פרפראזה על כלל דומה בלשונו ובעניינו, המופיע במקורות ביחס לבית המקדש: "שאין עניות במקום עשירות". ראה: שבת קב, ע"ב ושי"נ; במדבר רבה (וילנא) פרשה יד, יא: שם, יב; ילקוט שמעוני, פרשת תרומה, רמז שעה; ועוד.

37 אמנם, הרב וייס מוסיף שם, שאם "יש אומדנא דמוכת, דיש לו להקצב ממון לשלם, רק שמערים לומר דאין לו, דאז בודאי יקוב עליו הדין את ההר".

38 בית הדין האזורי בחיפה, תיק שיז/3728, פסקי דין רבניים, כרך ג, עמ' 91.

39 שם, עמ' 95-96. בית הדין מסתמך בפסיקתו על שו"ת מים חיים, חישן משפט, סי' ו, שדבריו הובאו בפתחי תשובה, שולחן ערוך, חושן משפט שלג, סי"ג.

40 בית הדין האזורי ת"א-יפו, תיק 5637/כ"א, פסקי דין רבניים, כרך ה, עמ' 132.

41 שם, עמ' 151 (ההדגשה אינה במקור).

42 אמנם, בפסקי דין רבניים, כרך א, עמ' 171, אומר בית הדין, כי ביחס ל"ניכס אשר הציבור משתמשים בו, ואין בו זכות לגוף פרטי, אין על מי שיחול הדין של "ועשית הישר והטוב". ברם נראה, כי פסקי הדין והפוסקים שהובאו לעיל חלוקים על קביעה זו. יתכן, כי הבדלי הגישות ביחס ליכולת לאכוף על הציבור נורמות של לפנים משורת הדין נובעים מהבדלי תפיסה ביחס למעמדו המשפטי של "הציבור" בכלל, אך אין כאן המקום לדון בנושא זה.

בית הדין מוסיף⁴³, כי אף שקביעתו מבוססת, כאמור, על לפני משורת הדין, ונחלקו הפוסקים בשאלה, באלו דרכים ניתן לכוף על לפני משורת הדין - "למעשה אין כל הבדל בדבר, כאשר המדובר הוא בציבור; כי די לו לציבור בכפייה בדברים שהוא צווי בית הדין, ואוי לו לדור אשר פרנסיו מסרבים לצו בית-דין, עד שיהא צורך באילוץ על ידי דרכי כפייה ממש"⁴⁴.

6. סיכום ומסקנות

יכולת הכפייה על בעל דין לנהוג לפני משורת הדין שנויה במחלוקת ראשונית. הראשונית המצדדים בכפייה מגבילים הלכה זו לבעל דין שיש בידו יכולת כלכלית. הדעה המקובלת בין האחרונים הינה, כי ניתן לכפות, על מי שהיכולת בידו, לעשות לפני משורת הדין, אלא שנחלקו האחרונים האם כופים בדברים בלבד, או אף בדרכי כפייה אחרות, דוגמת ירידה לנכסים. דומה, כי הנסיבות המיוחדות במקרה דנן מאפשרות להגדיר את בני הזוג - ובפרט את האשה והילדים, שהינם הסובלים העיקריים מהטלת מס שבת על העיסקה - ככאלו הזקוקים שיינהגו כלפיהם במידה של לפני משורת הדין. בנוסף לכך, מדינת ישראל, שהינה בעל הדין שכנגד, ודאי מוגדרת כמי ש"יש בידו" היכולת לוותר על תשלום מס בסך כ-185,000 ש"ח. שיקול נוסף בעל חשיבות בנידוננו הוא, כי בעל הדין הינו המדינה, וכפי שהראינו לדעת, קיימת בקרב פוסקים ודיינים נטייה חזקה יותר לחייב את הציבור בנורמות של לפני משורת הדין. לאור האמור נראה לנו, כי יש מקום רב, במקרה דנן, כי בית המשפט יחייב את מנהל מס שבת לנהוג לפני משורת הדין כלפי בני הזוג, ולהעניק להם פטור מתשלום מס שבת, בהתחשב בנסיבות העניין.

* * *

43 לעיל, הערה 40, עמ' 152.

44 תופעה דומה קיימת גם במשפט הישראלי. לפי החוק כיום, אין בסמכות בית משפט, למעט בג"ץ, להוציא צו לרשויות המדינה, אלא רק לתת פסק דין הצהרתי, המצהיר כי על הרשויות לנהוג בדרך מסויימת. עם זאת, ברור לכל, כי מבחינה מעשית מצייתות רשויות המדינה לפסקי דין הצהרתיים, ממש כמו לכל צו שיפוטי אחר.

לימדונו חכמים: "במידה שאדם מודד בה מודדין לו"⁴⁵. כך הוא ביחס לפרט, וכך גם ביחס לכלל - במידה שנוהגת אומה, כך נוהגים עימה משמים. יהי רצון שנוזכה למערכת משפט, היודעת, בעת הצורך, לאחוז גם במידת לפניס משורת הדין. או אז, חזקה שתתקיים בנו ברכתו-תפילתו המפורסמת של רבי ישמעאל בן אלישע:

"יהי רצון מלפניך
שיכבשו רחמיך את בעסך
ויגולו רחמיך על מדותיך
ותתנהג עם בניך במדת הרחמים
ותכנס להם לפניס משורת הדין"⁴⁶.

45 משנה, סוטה א, ז; סנהדרין ק, ע"א; וכן בכמה מקומות במדרשי האגדה.

46 ברכות ז, ע"א.

קרנות, מלגות ופרסים לסיוע לאברכי המכון הגבוה לתורה

קרן משה אריה (לודוויג) ז"ל ואריקה יסלזון שתחי
קרן מלגות לזכרו של מר יעקב יוסף גרין ז"ל – נוסדה ע"י משה ושרלוט גרין, ניו
יורק, ארה"ב
קרן מלגות לזכרו של מר שמעון אפפל ז"ל – נוסדה ע"י משה ושרלוט גרין, ניו יורק,
ארה"ב
קרן מ. חזני ז"ל
קרן הרב אלימלך זמברובסקי ז"ל – תרומת ד"ר באשה זמברובסקי
קרן צבי טומקביץ ורעיתו – דיטרויט, ארה"ב
קרן אליהו אהרן וחי' רישקה כהנא ז"ל – תרומת המשפחה
קרן מוריס פולק – בישראל
קרן קולונל ר. מיינרצהגן ז"ל – מחסידי אומות העולם, תרומת מר יעקב יוסף קורץ
– ת"א
קרן ברוך נוסבאום ז"ל – תרומת אמו פ. קלמן ארה"ב
קרן דוד וגיני פינק, ירושלים ניו יורק
קרן מרדכי שטרן ז"ל
קרן אברהם אבא הרצבי ז"ל – תרומת האחים הירשברג בע"מ ת"א
קרן הרב יצחק והרבנית יוכבד ליפקה ז"ל – תרומת משפחת ליפקה – רמת גן
קרן קליין בן-ציון – תרומת גב' ומר קליין פריז
קרן ד"ר מקס ורוז קפלן – תרומת גב' רוז קפלן – ניו יורק
קרן פליס וולף פריסוסקר ז"ל – ת"א
קרן מילגות ע"ש משה ושרלוט גרין - ניו יורק, ארה"ב
קרן באשא זונברג ז"ל - תרומת מר יקותיאל זונברג - ת"א
קרן צ'רנו - ע"ש ר' אייזיק צ'רנו ורעיתו אסתר ז"ל - ניו יורק
קרן מעזבון נחמיה ומרים עמינוח ז"ל, ת"א
הר צבי אברהם - קרן על שם אברהם אבא הרצבי ז"ל
קרן ורהפטיג נעמי - ישראל
קרן מלגות כתר-אפרים ע"ש הרב הגאון כתריאל פישל טכורש ז"ל - תל אביב -
מיסודה של המועצה הדתית תל אביב יפו
קרן בינגהם דוד ובנו מרדכי ז"ל - תרומת מר בכרך, אוסטרליה

קרן להנצחת זכרו של ר' חיים ישראל סרוקה ז"ל בן הרב יהושע דוד הלוי זצ"ל, רב בגלזגו

הוקמה ע"י בני משפחתו :

אחותו הרבנית מורגנשטרן ע"ה - שיקגו
אחותו רבקה שתחי ובעלה ר' שלמה אשכנזי
אחיו ר' אליעזר ז"ל ואשתו אסתר סרוקה ע"ה
אחיו נח סרוקה ז"ל

קרן ע"ש ר' שלמה אשכנזי ז"ל הוקמה ע"י אשתו הגב' רבקה אשכנזי שתחי
קרן ע"ש יצחק שוורץ ז"ל נתרם ע"י אשתו בתיה שוורץ שתחי.
קרן ע"ש אילן אהרונביץ ז"ל נוסדה ע"י משפ' איתן אהרונביץ לזכר בנם אילן ז"ל
קרן ע"ש ר' יעקב לייב ואשתו ליפקה טחורש הי"ד, הוקמה ע"י בניהם אברהם דוד
ז"ל וכתריאל טחורש ז"ל - ירושלים
קרן גולדרייך ע"ש מרת אידה גולדרייך ע"ה - נוסדה יי מר פ. גרין ומשפחתו משויץ
קרן להנצחת משפחת אברהם ובלומה פינגולד ז"ל - נוסדה ע"י מר דוד וייל,
תל-אביב. לפי צוואת המנוח ר' אברהם פינגולד ז"ל

קרן הרב דניאל קירשבלום ז"ל - ארה"ב
קרן ג'אק וגיטה ניגל - לוס אנג'לס, ארה"ב
קרן ע"ש שמואל ז"ל ונינה בלואוס, שיקאגו, ארה"ב
קרן הרי ז"ל וסילויה רוזן - קינגסטון, קנדה
קרן חיים ומריון בסין ז"ל - טורונטו, קנדה
קרן אירווינג וגינה רוזן - קינגסטון, קנדה
קרן פרסים ע,ש משה ומלכ הומינר ז"ל
קרן פרידמן הוקמה ע"י מר דוד פרידמן ומשפחתו

יזכרו לטובה מעניקי מילגות לתלמידי המכון מקרנות שונות:

ר' יוסף הלפרן ור' אברהם ברגמן מקרן טובה דונסקי ע"ה
ר' משה אורנשטיין מקרן הרב אברהם אורנשטין זצ"ל
ר' שמואל פוקס מקרן בני-אפרים
החברה לנאמנות של בנק לאומי לישראל בע"מ
בנק לאומי לישראל בע"מ
קרן נפתלי ויהודית פינגולד - תל אביב

יעמדו על הברכה מיסדי ומקימי:

ה"כס" להוראה בדיני ישראל ע"ש הרב אשר צפתמן, שיקגו, ארה"ב
ה"כס" להוראת הפוסקים ותולדותיהם ע"ש הרב ד"ר יעקב הופמן ז"ל, תרומת
מנפרד ה. ואיווה ה. מאיר, ניו יורק, ארה"ב
תכנית להעשרת והפצת יהדות ע"ש נתן ושרה מאיר ע"ה, תרומת מנפרד ה. ואיווה
ה. מאיר, ניו יורק, ארה"ב

יעמדו על הברכה:

מר לב לביוב ולראייתו גברת אולגה

שלמי תודה וברכה:

לקרן טשרנפסקי

על השתתפותה בהוצאת "מגל"

הנהלת המכון וחבריו משתתפים בצערו של ר' נחום טשרנפסקי,
מוותיקי תלמידינו במות אמו מרת רחל ע"ה

THE SYLVIA AND THE LATE HARRY ROSEN FUND – Kingston, Canada
THE HYMAN AND MARION BESSIN MEMORIAL FUND – Toronto, Canada
THE IRVING AND GITTA ROSEN FUND – Kingston, Canada
THE FRIEDMAN FUND, established by Mr. David Friedman and Family.

In Grateful Citation of Those Who Have Awarded Scholarships to Students of the Institute:

MR. JOSEPH HALPERIN & MR. ABRAHAM BERGMAN – THE TOVA DUNSKY FUND.
MR. MOSHE ORENSTEIN – THE RABBI ORENSTEIN FUND.
MR. SHMUEL FUCHS – THE BNEI EPHRAIM FUND.
BANK LEUMI TRUST CO. LTD.

In Grateful Citation of Those Who Have Established the Following Chairs & Programs:

THE RABBI OSCAR FASMAN CHAIR in the Teaching of Jewish Law, Chicago, U.S.A.
THE RABBI DR. JACOB HOFFMAN CHAIR in the History of Halacha and Halachists –
endowed by *MANFRED H. AND EVA H. MEYER*, New York, U.S.A.
THE NATHAN AND SARA MEYER OUTREACH PROGRAM – endowed by *MANFRED H.*
AND EVA H. MEYER, New York, U.S.A.

THE NAOMI WARHAFTIG FUND, Israel.

THE ISRAEL MITZ MEMORIAL FUND, Tel Aviv.

THE DAVID AND JENNY FINK FUND, Tel Aviv.

THE MORDECHAI STERN MEMORIAL SCHOLARSHIP FUND, Tel Aviv.

PHYLLIS & WOLF PRESOSKER MEMORIAL FUND, Tel Aviv.

THE RABBI ELIMELECH ZAMBROWSKY MEMORIAL SCHOLARSHIP.

BINGHAM DAVID AND SON MORDECHAI.

THE CHAIM SOROKA MEMORIAL FUND, Israel, established by his family:

 His Sister, *REBBEZIN MORGENSTERN* - Chicago

 His Sister *RIVKAH*, and her husband *MR. SHLOMO ASHKENAZI* of blessed memory.

 His Brother, *MR. ELIEZER AND ESTHER SOROKA* of blessed memory.

 His Brother, *MR. NOAH SOROKA* of blessed memory.

THE SHLOMO ASHKENAZI MEMORIAL FUND, established by his wife Rivka Ashkenazi.

THE ITZHAK SCHWARTZ MEMROIAL FUND, established by his wife Batiah Schwartz.

THE ILAN AHARONWITZ MEMORIAL FUND, established by Mr. Eitan Aharonowitz and his Family in memory of Their Son, Ilan

THE JACOB LEIB & LIPKE TCHURSH MEMORIAL FUND, established by Their Sons, Abraham David and Katriel Tchursh, Jerusalem.

THE CHERNOW FUND, IN MEMORY OF MICHAEL P. & STELLA CHERNOW, New York.

THE GOLDREICH FUND IN MEMORY OF MRS. IDA GOLDREICH, established by Mr. P. Green & Family of Switzerland

THE RABBI MARVIN BIENENFELD FUND - New York, U.S.A.

THE LEONARD AND MARCI ABRAMSKY SCHOLARSHIP FUND – Toronto, Canada.

THE NORMAN AND JANET SPRINGER SCHOLARSHIP FUND – Kingston, Canada

THE FISCHEL TCHURSCH KETER-EFRAIM MEMORIAL SCHOLARSHIP FUND, established by the Tel-Aviv-Jaffa Religious Council.

THE AVRAHAM AND BLUMA FEINGOLD MEMORIAL FUND, established by Mr. David Weil, Tel Aviv, from the estate of Mr. Abraham Feingold of blessed memory.

THE MOSHE AND CHARLOTTE GREEN SCHOLARSHIP FUND – New York, U.S.A.

THE RABBI DANIEL KIRSHBLUM FUND – U.S.A.

THE JACK AND GITTA NAGEL FUND – Los Angeles, U.S.A.

THE NINA AND THE LATE SAMUEL BELLOWS FUND – Chicago, U.S.A.

FUNDS ESTABLISHED TO AID STUDENTS OF THE INSTITUTE FOR ADVANCED TORAH STUDIES

THE ERICA AND THE LATE LUDWIG JESSELSON ENDOWMENT FUND, New York,
U.S.A.

THE JACOB JOSEPH GREEN MEMORIAL SCHOLARSHIPS, Established by Mr. and Mrs.
Moshe Green - New York, U.S.A.

THE SIMON APFEL MEMORIAL SCHOLARSHIPS, established by Mr. and Mrs. Moshe
Green, New York, U.S.A.

THE RABBI S.M. ZAMBROWSKY SCHOLARSHIP.

THE TZVI AND JEANETTE TOMKIEWICZ SCHOLARSHIP FUND.

*THE COLONEL R. MEINERZHAGEN FUND - DONATED BY MR. JACOB JOSEPH
KURTS*, Tel Aviv.

THE ELIYAHU AARON AND CHAYA RISHKA KAHANA SCHOLARSHIP FUND, established,
in their memory, by family in Tel Aviv and New York.

THE BARUCH NUSSBAUM SCHOLARSHIP FUND, established by Mrs. Paula Kallman in
Memory of her Son, who gave his life in 1948, in the defense of Mount Scopus

THE DAVID AND JENNY FINK FOUNDATION, New York/Jerusalem

THE MORDECHAI STERN MEMORIAL SCHOLARSHIP FUND, Tel Aviv.

THE AVRAHAM ABA HARZVI FOUNDATION, established by Hirshberg Bros., Tel Aviv.

THE RABBI ISAAC & RABANIT YOCHAVED LIPKEH FOUNDATION, established by Lipkeh
Family, Ramat Gan.

THE BEN-ZION KLEIN FOUNDATION, established by Mr. & Mrs. Klein, Paris

THE D. MAX & ROSE KAPLAN FOUNDATION, established by Mrs. Rose Kaplan, New
York.

THE PHILLIS & WOLF PRYSUSKER FOUNDATION, Tel Aviv.

THE BASHA ZONBERG FOUNDATION, established by Mr. Yekutiel Zonberg, Tel Aviv.

MAURICE POLLACK FOUNDATION IN ISRAEL.

THE IDA GOLDREICH MEMORIAL FUND, established by Mr. P. Green & Family,
Switzerland.

THE RABBI DANIEL KIRSHBLUM MEMORIAL FUND - U.S.A.

THE AVRAHAM AVA HARZVI (HIRSCHBERG) SCHOLARSHIP FUND, established by the
Hirschberg Brothers, Ltd., Tel Aviv.